

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΣΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

(Παράδειγμα: η κλασική Αθήνα)

Αλίκη Χατζοπούλου-Τζίκα

Αν. Καθηγήτρια Ε.Μ.Π. - Δικηγόρος, συνεργάτης Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης Ε.Μ.Π.

Ο πυρήνας γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε ο πολιτισμός είναι η "πόλις", δεδομένου ότι με την ίδρυση της αρχίζει η ανάπτυξη της κοινωνίας ως φορέα ιδεολογίας με θρησκευτικό, πολιτικό και δικαστικό περιεχόμενο.

Η πόλις δεν είναι απλή συνένωση ατόμων, είναι μια συνομοσπονδία πολλών ομάδων που ήταν από πριν οργανωμένες και έφεραν μαζί τους θεούς τους, τους κληρονομικούς αρχηγούς τους, τις συνθηθείς τους, τη λατρεία των νεκρών τους. Δεν υπήρχε οικισμός, όσο μικρός και να ήταν, ο οποίος δεν διατηρούσε με θρησκευτική ευλάβεια τις μνήμες των γεγονότων που είχαν συνδεθεί μαζί του. Και τούτο γιατί στους αρχαίους χρόνους ολόκληρη η ιστορία της πόλης συνδέεται με τη λατρεία. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι όταν ο Θησεάς προσπάθησε να καταργήσει τα Πρυτανεία στις κώμες της Αθήνας αντιμετώπισε μεγάλη αντίδραση γιατί προκάλεσε το θρησκευτικό συναίσθημα των λαών της¹.

Η ιστορία της πόλης αρχίζει με την ίδρυση της, πράξη ιερή, η οποία ακολουθούσε ένα τελετουργικό, αφού για τον τόπο της εγκατάστασής της είχαν ερωτηθεί πρώτα οι μάντιες στην Αρχαία Ελλάδα ή οι οιωνοσκόποι στη Ρώμη. Η θεμελιώδης ιδρυτική πράξη είναι η τοποθέτηση του βωμού της Εστίας, όπου καίει η ιερή φωτιά της πόλης.

Για να αναπτυχθεί και να ζήσει η πόλη ως "τόπος", δηλαδή για να αναπτυχθούν οι ενεργές κοινωνικές λειτουργίες της πόλης, δημιουργούνται οι νόμοι. Στους αρχαίους χρόνους, αυτοί έχουν θεϊκή προέλευση, είναι άγραφοι και απαράβαστοι, τίθενται από τη θρησκεία και συνεπώς είναι ιεροί. Όταν ο Πλάτων παρουσιάζει στον Κρίωνα τον Σωκράτη να πίνει το κώνειο, γιατί αυτό απαιτούν οι νόμοι, εκφράζει την ελληνική σκέψη, ότι υπακοή στους νόμους σημαίνει υπακοή στους θεούς. Η ανυπακοή είναι ιεροσυλία.

Στους χρόνους αυτούς, οι νόμοι χαράσσονταν πάνω σε πέτρες, και αυτές ήταν ιερές. Ο νεότερος νόμος δεν καταργούσε τον προγενέστερο, ο οποίος εξακολουθούσε να ισχύει ως θεϊκή θέληση, όσο αντίθετος κι αν ήταν με τον νέο κανόνα δικαίου. Έτσι εξηγείται η μεγάλη σύγχυση που παρατηρείται στο αρχαίο ελληνικό Δίκαιο, και ειδικότερα στο Αστικό Δίκαιο.

Αργότερα οι νόμοι καταχωρίζονται στα ιερά βιβλία, ανάμεσα στις προσευχές και τους ύμνους, είναι πολύ λακωνικοί και ακολουθούν κάποιο ρυθμό. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι πριν από την εποχή που οι νόμοι άρχισαν να γράφονται, τους απήγγελλαν, και το γεγονός αυτό έμεινε ως μνήμη στη γλώσσα. Νόμος σημαίνει ύμνος και προέρχεται από το νέμειν, δηλαδή διαίρεση, μέτρο, ρυθμός, άσμα.

Οι Ρωμαίοι τους νόμους τους ονομάζουν *carmina*, δηλαδή στίχους. Κάθε αλλαγή στο ρυθμό ή στα λόγια του νόμου καταστρέφει την ιερή μορφή του, γιατί η δύναμη του βρίσκεται μέσα στις ιερές λέξεις που τον συνθέτουν^{2,3}.

Τόσο η σύλληψη του νόμου όσο και η εφαρμογή του είναι συνδεδεμένες με μια ορισμένη ιεροτελεστία. Ακόμη και την εποχή που είχε γίνει αποδεκτό ότι η θέληση ενός ανθρώπου ή η ψήφος ενός λαού αρκούσε για τη θέσπιση ενός νόμου, έπρεπε προηγουμένως να ερωτηθούν οι μάντιες –στην Αρχαία Ελλάδα–, οι οιωνοσκόποι –στη Ρώμη–, για να εξασφαλισθεί η αυθεντικότητά τους, ότι ο νόμος είναι αποδεκτός από τους θεούς.

Οι νόμοι αυτοί αποτελούν το Αστικό Δίκαιο, που σημαίνει ότι έχουν αξία και ισχύ μόνον ανά-

μεσα στους πολίτες και όχι στους λοιπούς κατοίκους, τους δούλους ή τους ξένους. Και αυτό, γιατί η νομοθεσία δεν είναι συμφωνασμένη με τη δικαιοσύνη, αλλά με τη θρησκεία, και συνεπώς προστατεύει μόνον αυτούς που έχουν κοινούς θεούς και κοινούς βωμούς.

Την εξέλιξη όμως των πολιτευμάτων από μοναρχικά σε αριστοκρατικά, δημοκρατικά, και σε ορισμένες πόλεις τυραννικά, ακολουθούν και οι νόμοι, διότι το δίκαιο διαπλάθεται και εξελίσσεται μαζί με την κοινωνία την οποία υπηρετεί, και προσαρμόζεται πάντα στη διαμόρφωση των θεσμών, των θνών και των δοξασιών της.

Την εποχή που ο λαός εισήλθε στην πολιτική ζωή της πόλης έγιναν μεγάλες αλλαγές. Η φύση και η αρχή των νέων νόμων δεν είναι πλέον οι ίδιες με εκείνες των παλαιότερων, οι οποίες υποτίθεται ότι εξέφραζαν τη θέληση των θεών προς τους προγόνους, τον ιδρυτή της πόλης, τους βασιλείς, τους άρχοντες ιερείς.

Στους μεταγενέστερους νόμους ο νομοθέτης δεν θεσμοθετεί εξ' ονόματος των θεών, αλλά αντιπροσωπεύει τη θέληση του λαού. Ο αθηναϊκός λαός έδωσε το δίκαιωμα στον Σόλωνα να νομοθετήσει και η Δωδεκάθελος αναφέρει: "Το αποτέλεσμα της τελευταίας ψηφοφορίας του λαού αποτελεί νόμο". Αυτό έχει ως συνέπεια ότι ο νόμος χάνει την ιερότητα του και τον μυστηριώδη χαρακτήρα του που μεταβιβαζόταν από γενιά σε γενιά με ευλαβικό τρόπο, αλλά συνιστά πλέον εκδήλωση ανθρώπινης θέλησης, υποκειμένη σε αλλαγή σε κάθε στιγμή. Επιπλέον, ο νόμος γίνεται κοινό κτήμα όλου του λαού, και μπορεί να τον επικαλεσθεί οποιοσδήποτε.

Μια καινούργια αρχή διακυβέρνησης καθιερώθηκε, εκείνη του δημοσίου συμφέροντος, αντικαθιστώντας τη θρησκεία, που δεν έχει πλέον ουσιαστική επιρροή, και την παράδοση, που σταδιακά εξασθενεί.

Ο ρυθμιστικός παράγοντας από τον οποίο πρέπει να εξαρτώνται όλοι οι θεσμοί και η μόνη αρχή η οποία τίθεται υπεράνω των ατομικών συμφερόντων είναι το δημοσιο συμφέρον, αυτό που οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούν "κοινόν". Έτσι, τα αρμόδια όργανα της πόλης, όταν νομοθετούν ή αποφασίζουν, δεν ερευνούν τις επιταγές της θρησκείας, αλλά τις απαιτήσεις του δημοσίου συμφέροντος που είναι όμως μια έννοια ρευστή και ποικίλλει ανάλογα με το χρόνο, το χώρο και τις καταστάσεις, χωρίς να έχει το αναμφισβήτητο της θρησκείας.

Για να διαπιστώνονται οι επιταγές του δημοσίου συμφέροντος φάνηκε πως ο πιο απλός και ασφαλής τρόπος ήταν η συνάθροιση του λαού και η έκφραση της γνώμης του. Έτσι, ενώ παλαιότερα η θέσπιση ενός νόμου καθοριζόταν από τους οιωνούς, τους ιερείς, τον βασιλιά, τώρα ψηφίζουν όλοι για όλα.

Ο Σόλων στους στίχους του καυχείται: «θεσμούς δ' ομοίως τῷ κακῷ τε κ' ἀγαθῷ ἔγγραφα»⁴. Η ψηφοφορία καθιερώνεται ως κανόνας δικαίου, ως μέσον διακυβέρνησης, και αποσκοπεύει στη διατήρηση της τάξης και της ειρήνης στο εσωτερικό του κράτους, της αξιοπρέπειας και της ισχύος έναντι των άλλων κρατών. Τα όργανα της πόλης εκλέγονται από τον λαό και γίνονται σεβαστά από αυτόν, διότι η ψήφος θεωρείται ως μία από τις ιερότερες πηγές της εξου-

σίας. Οι Αθηναίοι γνωρίζουν καλά ότι η δημοκρατία δεν μπορεί να διατηρηθεί παρά μόνον με σεβασμό προς τους νόμους.

Στην αρχαία Ελλάδα, και ιδίως στην Αθήνα, οι λέξεις "πόλις", "πολίτης", "πολιτική", "πολιτεία", "πολιτισμός" έχουν κυρίως ιδεολογικό περιεχόμενο.

"Πόλις" σημαίνει όχι απλώς μια οικοδομική οντότητα, αλλά σύνθετη όλων των συνεπιδρώντων κοινωνικών παραγόντων.

"Πόλις" είναι ο τόπος στον οποίο, με τη συνδρομή των γραπτών και άγραφων, θεϊκών ή ανθρώπινων, κανόνων δικαίου δημιουργείται η συλλογική συνείδηση των πολιτών.

"Πολίτης" - "συμπολίτης" είναι το ενεργό μέλος μιας ενεργού δημοκρατικής κοινωνίας.

"Πολιτική" είναι η κοινωνική λειτουργία των συμπολιτών να διοικούν υπεύθυνα τις δημόσιες υποθέσεις της πόλης σύμφωνα με τους νόμους.

"Πολιτεία" είναι το σύνολο των αστικών λειτουργιών και οι νόμοι που τις διέπουν.

"Πολιτισμός" είναι οι πνευματικές, πολιτισμικές λειτουργίες, οι οποίες προέκυψαν από την επικράτηση και αύξηση όλων των λειτουργιών της πόλης⁵.

Η πόλη είναι ο "τόπος" με "Λόγο" και "Μύθο"^{6,7}, είναι το "περιεχόν", μέσα στο οποίο δημιουργείται και αναπτύσσεται η συνείδηση και η προσωπικότητα του ανθρώπου, ο ιδεολογικός χαρακτήρας της ζωής. Έτσι δημιουργείται η συλλογική συνείδηση των πολιτών, έκφραση της οποίας είναι ο πολιτισμός μιας πόλης. Αυτός διαφέρει ανάλογα με τους κανόνες δικαίου του πολιτεύματος της πόλης και την ιδεολογία των πολιτών της, και η διαφορά αυτή αποτυπώνεται και στις χωρικές εκφράσεις π.χ., ο πολιτισμός της Αθήνας είναι διαφορετικός από εκείνον της Σπάρτης, και αυτό φαίνεται στη διαμόρφωση των χώρων τους και στη φυσιογνωμία τους.

Στην αρχαία Ελλάδα, και ιδίως στην Αθήνα, η πολιτική και η φιλοσοφία είναι οι πιο καθοριστικοί παράγοντες της κοινωνίας, οι οποίοι ανέπτυξαν και εξέλιξαν το ανθρώπινο πνεύμα και τον πολιτισμό. Εξάλλου, η οργάνωση του χώρου, η δομή της πόλης επηρεάζεται άμεσα από την πολιτική και τη φιλοσοφία διότι είναι αναμφισβήτητο ότι υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των θεσμών του πολιτεύματος και των τρόπων στους οποίους εγκαθίστανται και λειτουργούν.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο πολιτισμός της Αθήνας επηρέασε όλον τον κόσμο, ενώ εκείνος της Σπάρτης εξαφανίστηκε. Ο πρώτος είχε θεμελιωθεί στη δημοκρατία και τη φιλοσοφία, ενώ ο δεύτερος στην ολιγαρχία και την τελειοποίηση όχι του πνεύματος αλλά του σώματος⁸.

Η Αθήνα ήταν, και ως ιστορικό φαινόμενο εξακολουθεί να είναι, η κατεξοχήν "πόλη", διότι εκεί γεννήθηκε και αναπτύχθηκε η δημοκρατία, με τη στενή του όρου έννοια, δηλαδή η κυριαρχία του Δήμου, του οργανωμένου λαού.

Για τους Αθηναίους πολίτες υπήρχε η ελευθερία του σκέπτεσθαι και του πράττειν, και αυτοί, θέτοντας κανόνες δικαίου και συμπεριφοράς, καθορίζουν τη δημόσια και ιδιωτική οργάνωση της ζωής, η οποία ορίζει ηθικά και πνευματικά την πολιτική, όπως επίσης και την καθημε-

ρινή συμπεριφορά τους.

Αυτή η οργάνωση απεικονίζεται και στη μορφή της πόλης, προβάλλοντας με μνημειώδη τρόπο την ανώτερη μορφή της ζωής στην Αθήνα, ενώ η έκφραση των αρχιτεκτονικών στοιχείων και κατασκευών εκφράζει τα σημαντικότερα καλλιτεχνικά ρεύματα στον ευρύτερο ελληνικό χώρο.

Οι χώροι της πόλης διακρίνονται σε ιερούς, δημοσίους και ιδιωτικούς.

Οι ιδιωτικοί χώροι στην Αθήνα αναπτύσσονται χωρίς κανονισμούς και κανόνες, ανάλογα με τις συνθήκες, με χαρακτηριστικό την αναρχία. Οι ελεύθεροι χώροι είναι λίγαι, τα δίκτυα αποχετεύσεων άγνωστα, οι δρόμοι στενοί και η κυκλοφορία γίνεται ακόμα δυσχερέστερη από το γεγονός ότι οι πόρτες των σπιτιών ανοίγουν προς τα έξω⁹. Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στη δομή και τη μορφή της Αθήνας, την χαρακτηρίζει ως ένα αίνιγμα το οποίο απογοητεύει τους επισκέπτες και ως έναν λαβύρινθο επικίνδυνο για τους εχθρούς.

Οι καθημερινές δραστηριότητες βρίσκονται ως συνονθύλευμα σε κάποιους τόπους, ενώ ορισμένες συλλογικές βιοτεχνικές δραστηριότητες ασκούνται στην περιφέρεια της πόλης. Η κύρια ζωή όμως των Αθηναίων πολιτών διαδραματίζεται στο κέντρο της πόλης. Αυτή η ελεύθερη πολεοδομία της Αθήνας καλείται "αττικός παράδοξο"¹⁰.

Σημαντικό ρόλο στην ιδιωτική ζωή των Αθηναίων παίζει ο "οίκος". Αυτός ορίζεται "ως σύνολο προσώπων, πραγμάτων και θρησκευτικών συνθησιών, στο οποίο περιλαμβάνονται τόσο τα μέλη της οικογένειας όσο και τα περιουσιακά της αγαθά, ταγμένα στη συνέχεια της οικογενειακής λατρείας"^{11,12}.

Ο "οίκος" έχει τη δική του δομή, η οποία ρυθμίζεται από αυτόνομους κανόνες δικαίου προϋφιστάμενος του δικαίου της πόλης, που συνιστούν διαφορετικό δικαϊκό σύστημα. Σύνδεσμος μεταξύ αυτών των δύο δικαϊκών συστημάτων είναι ο "πολίτης" ως μέλος του διοικητικού συστήματος της πόλης και ως επικεφαλής του οίκου.

Στην Αθήνα, ως την εποχή του Σόλωνα, ο πολίτης δεν επιτρέπεται να παραχωρήσει τα περιουσιακά του στοιχεία, παρά μόνο στον συνεχιστή του "οίκου" του, δηλαδή στο γιο του ή σ' αυτόν που υιοθετούσε και όριζε ως συνεχιστή του οίκου του. Τα λοιπά μέλη της οικογένειας, εξαιρουμένων των ενήλικων γιών, αν και ελεύθερα, δεν χαρακτηρίζονται ως "πολίτες" αλλά ως "αστοί". Είναι φορείς οικογενειακών δικαιωμάτων, in jure familiai είναι συνδιοκτές των στοιχείων του οίκου, και σε περίπτωση προσβολής αυτών των δικαιωμάτων τους από τον πολίτη-αρχηγό του οίκου προστατεύονται από το δίκαιο της πόλης¹³.

Τότε δεν επιτρέπεται η απαλλοτρίωση (διάθεση) της ιδιοκτησίας, ούτε αιτία ζωής, ούτε αιτία θανάτου. Με αργούς ρυθμούς αναγνωρίστηκε η ελεύθερη διάθεση των ακινήτων, αλλά με αυστηρούς περιορισμούς. Π.χ., κανένας δεν έχει δικαίωμα να αγοράσει εδαφικές εκτάσεις μεγαλύτερες από ένα προκαθορισμένο όριο.

Κατά την κλασική εποχή, μετά τη σταθεροποίηση της πόλης και της λειτουργίας των νόμων της, τα γένη έχασαν τη δύναμη και τις εξου-

σίες τους, με συνεπακόλουθο την παρακμή της οικογενειακής συνδιοκτησίας που αντικαταστάθηκε από την ατομική ιδιοκτησία. Ο κύριος έχει πλέον το δικαίωμα χρήσης, κτήσεως, διάθεσης, παραχώρησης σε τρίτους, δικαίωμα χρησικτησίας ή εμπραγμάτου ασφαλείας (υποθήκη). Ο Πλάτων, στο 12ο βιβλίο των *Νόμων*, αφού είχε προηγουμένως διαβεβαιώσει ότι η πάροδος του χρόνου μεταλλάσσει τη νομή σε δικαίωμα κυριότητας, αναφέρει στον χρόνο που είναι απαραίτητος για να πραγματοποιηθεί η χρησικτησία. Τα δικαιώματα αυτά είναι ιερά και απαραβίαστα, υπόκεινται όμως σε μια σειρά περιορισμών χάριν του δημοσίου, αλλά και του ιδιωτικού συμφέροντος.

Μεταξύ των περιορισμών δημοσίου συμφέροντος αξίζει να αναφερθούν το δικαίωμα που έχει η πόλη να απαλλοτριώνει ορισμένα ιδιωτικά κτήματα, να καθορίζει, ανάλογα με την εποχή και την περιοχή, τον τρόπο καλλιέργειας των αγρών, να ορίζει τις αποστάσεις μεταξύ των κτηρίων (οι διατάξεις αυτές αποδίδονται στον Σόλωνα).

Αλλά το δικαίωμα της κυριότητας περιορίζεται και για λόγους ιδιωτικού συμφέροντος: για παράδειγμα, ο κύριος ενός αγρού του οποίου το υπέδαφος δεν έχει νερό, δικαιούται να αντλεί δύο φορές την ημέρα από το κτήμα του γείτονά του, γεμίζοντας κάθε φορά ένα δοχείο μιας ορισμένης περιεκτικότητας.

Η χωροθέτηση των ιερών και δημοσίων λειτουργιών ποικίλλει ανάλογα με το πολίτευμα της πόλης και τους νόμους της που καθορίζουν τα όργανα. Από τη σημασία του τύπου της εγκατάστασης και λειτουργίας τους καθορίζεται η ιερόρηση των αξιών του πολιτεύματος και της πόλης. Από την άλλη πλευρά, οι τόποι αυτοί, οι οποίοι επιλέγονται συνειδητά, αποκτούν μια ιδιαίτερη συμβολική έννοια και αναδεικνύονται μέσα από τη λειτουργία των πολιτειακών οργάνων, ενώ παράλληλα καταδεικνύουν τη μορφή και τον τρόπο λειτουργίας του πολιτεύματος.

Στους ιερούς χώρους λατρεύονται οι θεοί, με εξέχουσα μορφή τον θεό της πόλης και τον ναό του. Αυτός είναι ο ιδεολογικός πυρήνας της πόλης, χωρίς τον οποίο αυτή δεν υπάρχει. Η ζωή της Αθήνας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεά της, την Αθηνά, και τον ναό της. Η Ακρόπολη είναι το κέντρο της πόλης, όπου συμβαίνουν τα πιο σημαντικά δράματα.

Για να χτίσουν τον ναό επέλεξαν τον ιερό βράχο της Ακρόπολης, πλούσιο σε σπηλιές, τάφους, πηγές, στον οποίο κατοικούσαν ουράνιοι και χθόνιοι θεοί. Ακόμα και σήμερα, η Ακρόπολη διαπρέει τη μεταφυσική της δύναμη και τη μαγεία της, κυρίως τις φεγγαρόλουστες νύχτες.

Στους δημοσίους χώρους αναπτύσσονται οι πολιτικές, διοικητικές, οικονομικές και άλλες λειτουργίες της πόλης και απονέμεται η δικαιοσύνη.

Στην Αθήνα, οι πιο παλαιοί και σημαντικοί από τους δημοσίους χώρους είναι το Πρωτεύον και η Αγορά. Στο Πρωτεύον έκαψε η άσθητη ιερή φλόγα της θεάς Εστίας, συμβολίζοντας τη βέλση των διαφορών λάνθ της Αττικής να ζήσουν στο μέλλον ενωμένοι με κοινούς νόμους, κοινές προσπάθειες και κοινή πνευματική ζωή. Η φλόγα αυτή επισφράγισε μια συμφωνία για

κοινή συμβολή κάτω από κοινούς κανόνες δικαίου, η παράβαση των οποίων οδηγούσε σε κυρώσεις-πολέμους.

Αγώρα σημαίνει τόπος εμπορικών συναλλαγών. Όμως στις ελληνικές πόλεις η Αγώρα έχει μετατραπεί σε έναν κοινωνικό και ιδεολογικό χώρο, που θεωρείται ιερός τόπος και επεκτείνεται πέρα από τον τριδιστάσιο και υλικό χώρο, γιατί εκεί αναπτύσσεται ο πολιτικός και ιστορικός άνθρωπος. Αυτός ο τόσο σημαντικός χώρος για τη ζωή της πόλης είχε καθοριστεί από τον Θησέα, ιδρυτή της Αθήνας, νομοθετικά της Ακρόπολης.

Στην Αθήνα, την εποχή της μοναρχίας, τον βασιλιά συμβούλευε και βοηθούσε στο έργο του ο Άρειος Πάγος, το σύμβολο της Αθηναϊκής Πολιτείας, ακόμα και όταν, μετά το 461 π.Χ., στερήθηκε όλες του τις εξουσίες, με εξαίρεση ορισμένες αρμοδιότητες απονομής δικαιοσύνης. Η θέση του Αρείου Πάγου στον βράχο, στη βάση της Ακρόπολης, αναδεικνύει τη σημασία του¹⁴.

Κατά τη μεταβατική περίοδο από το μοναρχικό στο αριστοκρατικό καθεστώς, την εποχή των εννέα αρχόντων, συστάται ένα άλλο όργανο με δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, οι "Εφέτες", οι οποίοι συνεδριάζουν κατά περίπτωση σε δύο σημαντικά δημόσια κτήρια της πόλης, κοντά στην Ακρόπολη.

Ο Σόλων, επιδιώκοντας τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος και την ικανοποίηση των φτωχότερων τάξεων, δημιούργησε την "Ηλιαία", το πρώτο αληθινά λαϊκό δικαστήριο. Σ' αυτό μπορούν να συμμετέχουν ως δικαστές όλοι οι πολίτες που έχουν υπερβεί το 30ό έτος της ηλικίας τους και είναι πνευματικώς υγιείς, χωρίς διακρίσεις τάξεων. ενώ στα άλλα δημόσια λειτουργήματα μετέχουν μόνον Αθηναίοι πολίτες των δύο πρώτων τάξεων.

Κατά τη διάρκεια της τυραννίδας, οι δημοκρατικοί θεσμοί ατονούν και ο Γεμισθρατός, θέλοντας να γίνει αρεστός στους Αθηναίους, στρέφεται προς την κατασκευή δημοσίων έργων για την επίλυση των πρακτικών προβλημάτων της πόλης, όπως αγωγού για παροχή πόσιμου νερού και υπονόμων. Ο γιος του, ο Ιππίας, ακολουθώντας την πολιτική του πατέρα του, διαπληνάζει ορισμένους κεντρικούς δρόμους και επιβάλλει ιδιαίτερο φόρο στα σπίτια με εισόδο στους δρόμους αυτούς.

Ο Κλεισθένης, ο οποίος αποκατέστησε τη δημοκρατία, καθιερώνει μια νέα τοπική διοικητική μονάδα, τον "Δήμο", και διαίρει την περιοχή της Αθήνας σε 100 δήμους (τοπική αυτοδιοίκηση). Αυτές τις διοικητικές μονάδες τις υπάγει σε νέες, μεγαλύτερες, τις 10 φυλές, με τις οποίες συνδέεται η δημιουργία και οργάνωση ενός νέου πολιτειακού οργάνου, η "Βουλή των πεντακοσίων", στην οποία μετέχουν πενήντα μέλη από κάθε φυλή.

Τελος, το πλέον αντιπροσωπευτικό όργανο της αθηναϊκής δημοκρατίας είναι η "Εκκλησία του Δήμου", στην οποία μετέχουν όλοι οι ενήλικοι πολίτες, δηλαδή εκείνοι που είναι εγγεγραμμένοι στους καταλόγους των εφήβων των Δήμων και στρατεύονται. Στον χώρο αυτόν αναπτύσσεται και λειτουργεί η Αθηναϊκή Δημοκρατία, συζητούνται οι νόμοι του Κράτους, αγοράζουν οι φιλόσοφοι, οι πολιτικοί και οι δημαγωγοί.

Η εκκλησία του Δήμου συνεδριάζει στον λόφο της Πνύκας απέναντι από την Ακρόπολη.

Τα όργανα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας λειτουργούν όλα γύρω από τον ιερό βράχο της Ακρόπολης, σε μια εραρχιστή η οποία αναδεικνύει την κλίμακα των αξιών της ιδεολογίας της πόλης και των κανόνων δικαίου που την επιπράζουν. Μετά από τη θεϊκή εξουσία (Ναός της Αθηνάς), η λαϊκή εξουσία (η Εκκλησία του Δήμου), και απέναντι από αυτήν η δικαστική εξουσία (ο Άρειος Πάγος).

Όταν το πολίτευμα είναι μοναρχικό, δεύτερη θέση στον χώρο, μετά τον ναό, καταλαμβάνει το παλάτι του μονάρχη, ή ο ναός βρίσκεται στο βασιλικό κτηριακό συγκρότημα και ταυτίζεται με τη ανθρωπινή με τη θεϊκή εξουσία, όπως π.χ. στην Κνωσό.

Χωριστή δικαστική λειτουργία δεν υπάρχει, ή, αν υπάρχει, εντάσσεται και αυτή στον χώρο της κοσμικής εξουσίας, όπως σε όλα τα θεουδαρχικά καθεστώτα της Δύσης.

Είναι λοιπόν φανερό ότι η μορφή του χώρου της Αθήνας και η οργάνωση των λειτουργιών της, ως αποτύπωμα στον χώρο της δημοκρατικής ιδεολογίας της που προαναφερθήκαμε, είναι καθ' εαυτήν δημοκρατική. Ο ιερός χώρος άρχει, ακολουθεί ο δημόσιος, με τις διακρίσεις των λειτουργιών του πολιτεύματος, ενώ ο ιδιωτικός δημιουργείται ελεύθερα από τους πολίτες.

Είναι επίσης αναμφισβήτητο ότι οι δημόσιοι χώροι, εξαιτίας των λειτουργιών και των οργάνων που έδρασαν σ' αυτούς, έχουν αναδειχθεί μέσα στον χρόνο ως τοπόσημα και ως στοιχεία της φυσιογνωμίας της Αθήνας με μια ιδιαίτερα συμβολική και ιστορική έννοια και αξία.

Σημειώσεις

1. Πλούταρχος, *Περί Θησείας*, 25, 32.
2. Coulanges, F., *Η αρχαία Πόλη*, εκδ. ΕΙΡΜΟΣ, Αθήνα, 1991, σ. 294.
3. Πλούταρχος, *Περί Μουσικής*, σ. 1133.
4. Σόλων, εκδ. Boussanade, σ. 105.
5. Despotopoulos, J., *La structure idéologique des cités*, NTUA Press, Athènes, 1997, σ. 20.
6. Stefanou, J., Hatzopoulou, A., *Approche pluridisciplinaire de l'espace: vers une anthropologie des lieux*, EMF, Αθήνα, 1991.
7. Εργαστήριο Πολιτισμικής Σύνθεσης, ΕΜΦ, *Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης*, εκδ. ΚΕΔΕΣΑ, Αθήνα, 2000.
8. Lavendard, P., *Histoire de l'urbanisme*, éd. Laurens, Paris, 1926, σ. 113.
9. Lavendard, ό.π., σσ. 114-115.
10. Trelois, J., *Athènes au fil du temps*, éd. Cuenot, Boulogne, 1972.
11. Paoli - Wissowa, *Μύθια Familia (diritto antico)*, στο *MDI* 17 (1961), σ. 36.
12. Biscardi, A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1991, σ. 167.
13. Biscardi, ό.π., σ. 168.
14. Biscardi, ό.π., σ. 93.

The Impact of Law on the Built Environment and on the Physiognomy of the City

Aliki Hatzopoulou-Tzika

Taking classical Athens as a representative example, we observe that the «polis» (=city) is the nucleus around which civilization is created, given that its foundation signals the development of society as a vehicle of ideology with a religious, political and law-abiding content.

Βιβλιογραφία

- Αισχύλος, *Χοηφόρος*.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Ε.
- Αριστοτέλης, *Νεφέλες*.
- Ευριπίδης, *Κλέιδες*.
- Δημοσθένης, *Αριστογείτων*.
- Δημοσθένης, *Κατά Τιμοκράτη*.
- Ησίοδος, *Έργα και Ημέρες*.
- Πλάτων, *Πολιτεία*, βιβλίο Α.
- Πλάτων, *Βασιτεία*.
- Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος*.
- Λαμπρινουδάκης, Β., *Οικονομικά προγράμματα στην αρχαία Αθήνα (479-449 π.Χ.)*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1983.
- Μπένε, Κ., *Το πρόβλημα του δικαίου και των ηθικών αξιών*, εκδ. ΕΥΝΟΜΙΑ, Verlag, Αθήνα, 1997.
- Mumford, L., *La cité à travers l'histoire*, Editions du Seuil.